

KİTABŞÜNASLIQ

UOT 002.019 (479.24)

Validə Həsənova

*AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
doktorant*

AZƏRBAYCAN XALQ NAĞILLARININ NƏŞRİ VƏ BEYNƏLXALQ CƏMİYYƏTƏ İNTEQRASIYASI

Açar sözlər: *nağıllar, mətbuat, folklor, nəşr, dövrü mətbuat.*

Ключевые слова: *сказки, издание, фольклор, публикация, периодическое издание.*

Key words: *tales, press, folklore, publication, media.*

Nağılların sənəd-informasiya bazasının əlyazmalardan sonrakı mərhələsini müxtəlif dövrlərdə meydana gəlmiş və dünya mətbuatında dərc edilmiş nağıl kitabları təşkil edir. Əslində nağılların nəşr tarixi onların tərcümə tarixi ilə də eynilik təşkil edir. Çünki milli xalq nağıllarımız rus, erməni, gürcü dillərinə tərcümə edilərək mətbuatda işıq üzü görmüşdür.

Qafqazda mətbu orqanları XIX əsrin əvvəllərində ilkin olaraq Tiflisdə («Тифлисский ведомости» (1828-1831), «Кавказ» (1846-1918), «Тифлисский вестник» (1873-1882), «Новое обозрение» (1884-1906) və s. qəzetləri) meydana gəlmiş və bu dərgilər rus dilində buraxılmışdır. Folklorumuzun ilk nümunələri rus dilli mətbuatda 1820-1830-cu illərdə görünməyə başlamışdır [1, S. 23].

1959-cu ildə Moskvada A.Q.Demytyeva, A.B.Zanadova və M.C. Çerepoxovanın redaktəsi ilə nəşr olunmuş «Русская периодическая печать (1702-1894)» adlı sorğu kitabından «Закавказский вестник» (Tiflisdə, 1838-ci ildən), «Бакинский листок» (Bakı, 1871-1872), «Бакинские известия» (Bakı, 1876-1887), «Вестник Кавказа» (Tiflisdə, 1879-1883), «Каспий» (1881-1919) və s. Qafqaz ərazilərində nəşr olunmuş bir çox qəzetlər haqqında ilkin informasiya almaq mümkündür [8]. Müəlliflərin həmin biblioqrafik göstəricidə qəzetlərin şöbələri haqqında verdikləri qısa xülasələrdən aydın olur ki, bu qəzetlərin ədəbiyyat bölməsi olmuşdur. Alimlərin tədqiqatlarından alınan informasiya bu qəzetlərdə müxtəlif xalqlara məxsus nağılların nəşr edildiyi göstərilir. Məsələn, mənbələrin birində Qafqaz qəzetinin 1846-cı il 20 iyun tarixli 29-cu nömrəsində dərc edilmiş «Алдар Запада и Алдар Востока» nağılı haqqında qeyddə deyilir: «Bu nağılın digər osetin versiyası hələ məlum deyil, lakin buna oxşar nağıl Gürcüstanda mövcuddur. Nağıl "Şərq və qərb padşahları haqqında" adlanır. Bu nağıl "Qafqaz əraziləri və tayfalarının təsvirinə dair materiallar toplusu"nın 21-ci cildində nəşr edilmişdir. Qeydlərdən məlum olduğu kimi onu Qori şəhərində Zaqafqaziya müəllimlər seminariyasının şagirdi P.Rostomov yazıya almışdır» [14]. Göründüyü kimi XIX əsr mətbu orqanlarında nağıllar dərc edilmişdir, lakin onların içində xalq nağıllarımızın da nəşrinə dair qəti söz demək mümkün deyildir.

Bu dövrdə nəşr olunan nağıllardan folklorşünas alimlər - M.Sadıqovun [9], N.Seyidovun [4], P.Əfəndiyevin [1] və ən nəhayət A.Səfəraliyevanın [5] və digər folklorşünasların tədqiqatlarına da isnad edərək qeyd etməliyik ki, mətbuatda ilk nəşr olunmuş nağıl 1825-ci ildə «Полярная звезда» adlı almanaxda «Taxta gözəl» («Деревянная красавица») nağılıdır. Sonrakı nəşrlərdə bu nağılın adı bəzən «Qızıl şamdan», yaxud «Şeirli şamdan» kimi qeyd edilmişdir. Sözügedən nağılı 1824-cü ildə Mirzə Cəfər Topçubaşov öz dostu O.İ.Senkovskiyə göndərmiş, o da bu nağılı tərcümə

edərək [10, S.102] yuxarıda adı qeyd olunan almanaxda nəşr etdirmişdir. Tədqiqat əsərinin birində Senkovskinin bu nağılı Tütüncüoğlu adlı informatordan aldığı göstərilmişdir [12, S.18]. M.Sadiqov da “Очерки русско-азербайджанско-польских литературных связей XIX века” adlı kitabında [10, S.102] bu nağılı ilkin mənbəyə istinad edərək İ.Senkovskiyə M.C.Topçubaşovun göndərdiyini qeyd etmişdir (- Деревянная красавица / Полярная звезда.-1825.-стр.182 [11, S.88]. Lakin müasir rusdilli mənbələrdə, rus tədqiqatçıları O.İ.Senkovskinin Tütüncüoğlundan və başqalarından bir çox materiallar yazıya köçürdüyü qeyd edilir. M.Sadiqov öz fikrini təlqin edərkən Senkovskinin tələbəsi şərqsünas (ərəbsünas), numizmat P.Savelyevin fikirlərinə (П.Савельев. Вступительная статья к собранию сочинений Сенковского: Ч.1. // СПб.,1859.-Ст XXXVI. О һәмçinin Senkovski haqqında “О жизни и трудах О.И.Сенковского» (в I томе собрания сочинений О. И. Сенковского [1858](#)” kimi əsərin müəlifidir. Sankt-Peterburq Universitetinin professoru, M.C.Topçubaşov A.S.Qriboyedova fars dilindən, O.İ.Senkovskiyə isə türk dilindən dərs demişdir [3]. Bir fakt da qeyd etmək olar ki, müəllif nağılı Azərbaycan dilindən tərcümə etmişdir. Çünki, nağılın nəşr variantının sonunda “Azərbaycan-tatar ləhcəsindən İ.Senkovski tərcümə etmişdir” (С татарско-Азербайджанского наречия перевел И.Сенковски.) kimi redaksiya qeydi verilmişdir.

Keçən əsrin 60-cı illərində “Polyarnaya zvezda”nın (“Полярная звезда”) bütün buraxılışları heç bir dəyişiklik edilmədən orijinalda olduğu kimi toplu halında yenidən nəşrə edilmişdir. Almanaxın ilk nəşr tarixi 1822-ci ildən başlayır. O.İ.Senkovskinin bu almanaxın 1823, 1824-cü illərdəki nömrələrində ərəb (“Истинное великодушие”) və fars (“Урок неблагодарным”) dilindən tərcümə etdiyi daha iki nağıl da nəşr etdirmişdir [7, S.591-595]. Senkovskinin bu illərdə tərcümə və nəşr etdirdiyi başqa nağıllar da olmuşdur. Lakin o, onları povest adlandırmışdır. Bu nağıllardan əlavə başqa tərcümələr də olmuş və onlar haqqında <http://fantlab.ru> saytında elektron informasiya verilmişdir.

A.Səfərləyeva öz tədqiqatlarında bu nağılın ərəb mənşəli olduğunu, “Min bir gecə” nağılları içərisindəki “Ələddinin nağılı” adlı nümunənin motivləri əsasında bizə gəlib çıxdığını qeyd etmişdir [5, S.19]. Lakin “Min bir gecə” nağılında olan epizodların xalqımızın dilində olması təəccüblü deyil və təsadüfi deyil ki, minbirgecəşünaslar da vaxtilə xəttatlar “Min bir gecə” nağılının üzünü köçürərkən Azərbaycan bədii qaynaqlarından da yararlandıklarını qeyd edirlər. Bu haqda folklorşünas V.Hacıların fikri daha dəqiqdir. O qeyd edir ki, “əfsanə və rəvayətlərdən fərqli olaraq, nağılları poetika baxımından daha çox ortaq xüsusiyyətlər kəsb etdiyindən müəyyən mənada beynəlmiləl janr da adlandırmaq olar. Çünki milli - etnik ad göstəriciləri (Şah Abbas, Vəzir Allahverdi xan, Məlikməmməd, Tapdıq və b.) nəzərə alınmazsa, Azərbaycan nağılları ilə Avstraliya nağılları, yaxud Argentina nağılları arasında çox böyük yaxınlıq müşahidə edilməsi mümkündür” [2, S.32-33].

Azərbaycan xalq nağılları XIX əsrdə gürcü dilli dövrü nəşrlərdə də “İveriya” qəzetində, “Cecili” jurnalında gürcü dillərində nağılların milli mənsubiyyəti istismar edilmədən dərc olunmuşdur və bununla da nağıllarımızın nəşr olunma arealı bir qədər də genişlənmişdir. “İveriya” qəzetinin səhifələrində 1889-cu ildə “Qərib oğlu”, 1900-cü illərdə “Gəncə xanı Şahverdi”, “Qarpız əfsanəsi”, “Kəndli və ilan” kimi digər xalq nağıllarımız da dərc edilmişdir [6, S.59-61].

Bu mənada V.Vəliyev, V.Hacılar və digər tədqiqatçılar gürcü mənbələrində qorunan Azərbaycan folkloru nümunələrinin araşdırılmasında mühüm rola malikdirlər.

1852-ci ildə “Kavkaz” qəzetinin 65-ci nömrəsində nəşr edilmiş müəllifi-söyləyicisi Hacı Yusif olan “İnsanlara inanmaq olmaz” (“Людям верить нельзя” (татарская сказка), 1853-1854-cü illərdə «Закавказский вестник», «Мудрая царевна», «Встреча казиза с ученым вором», «Исповедь пилигримки», «Рассказ Абдулла бин Аббаса» kimi bir çox nağıllar M.Ə.Səfiyev tərəfindən rus dilinə tərcümə edilərək nəşr edilmişdir [4, S.52-53].

Lakin folklorşünas alim V.Hacıların XIX yüzilləyə dair araşdırmaları Azərbaycan xalq nağıllarının nəşri tarixində yeni məqamları aşkar edərək ortaya qoydu. Müəllif öz tədqiqat əsərində qeyd edərək göstərir ki, “naşiri P.Sankovski olan “Tiflisskie vedomosti” qəzetinin 1830-cu il, 13 noyabr tarixli, 91-ci sayında “Z.....v” (Dmitri Yeliseyeviç Zubaryev) imzalı müəllifin Zaqafqaziya əyalətinə səyahəti nəticəsində yazıya aldığı və rus dilinə çevirdiyi, nədənsə diqqətlərdən yayınmış «Tatar nağılcısı» (Татарский сказочник) və “İnsan və ilan haqqında nağıl” (Сказка о человеке и змее) başlıqlı mətnlərin təhlili bizə folklorşünaslığımız üçün yeni və çox dəyərli olan aşağıdakı nəticələrə gəlməyə haqq qazandırır:

1.“Деревянная красавица”dan sonra rus dilinə çevrilib çap edilmiş ikinci Azərbaycan nağılı 1852-ci ildə “Kavkaz” qəzetində yox, 1830-cu ildə “Tiflisskie vedomosti” qəzetinin 91-ci sayında dərc olunmuşdur [2, S.34].

Bunun ardınca nüəllif yeddi bəndə əsaslanan daha yeni fikirlər irəli sürmüşdür. Məsələn, ikinci müddəasında alim qeyd edir ki, 1852-ci ildə çap olunmuş “İnsanlara inanmaq olmaz” («Людям верить нельзя») adlı Azərbaycan nağılı 1830-cu ildə “Tiflisskie vedomosti” qəzetində “İnsan və ilan haqqında nağıl”ın (“Сказка о человеке и змее”) heç bir dəyişiklik edilmədən təkrar nəşr edilmiş mətnidir və bu mətnin müəllifi Hacı Yusif deyil, nağılın toplayıcısı, tərcüməçisi və naşiri Zubaryev soyadlı şəxsdir. O, bu nağıl mətnini 1828-ci il oktyabrın 6-da Borçalının Şamalı kəndinin sakini Mehdi Bayram oğlundan yazıya alaraq redaksiyaya təqdim etmişdir [2, S.34-35].

Müəllif qeydlərindən həmçinin o da məlum olur ki, qəzetdə nağılla yanaşı “Tatar nağılcısı” («Татарский сказочник») başlıqlı əlavə mətn də olmuş və bu yazıda nağılın söyləyicisi və digər məsələlərdən bəhs edilmişdir [2, S.34-35]. Fikrimizcə bu yazını Azərbaycan xalq nağıllarından bəhs edən ilk elmi araşdırma kimi də qiymətləndirmək olar.

V.Hacılar özünün bu araşdırmaları ilə xalq nağıllarımızın rusçaya tərcümə və nəşr tarixini 22 il əvvələ apara bilmişdir. Azərbaycan xalq nağıllarının nəşri tarixinə mühüm yeniliklərin yazılmasına səbəb olmuşdur [2].

Burdan aydın olur ki, nağılların ilk nəşr nümunələri tərcümə edilmiş nağıllardan ibarət olmuşdur. Digər tərəfdən isə folklorşünasların haqlı olaraq irad bildirdikləri nağılların tərcümə zamanı meydana çıxmış məzmun problemləri də yaranmışdır. Bu problemlər XIX əsrdən etibarən rus dilli mətbu orqanlarının yaranması ilə kök atmağa başlamışdır və “Qafqaz ərəziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu”nun (Сборник материалов для описания местностей и племень Кавказа - SMOMPK) dərcinə başlanılması bu prosesin davamını, yaxud geniş formada yayılmasını təşkil etmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Əfəndiyev P. Azərbaycan folklorşünaslığı:1920-ci ilə qədər. Bakı, 2006, 475 s.
2. Hacılar V. Gürcüstanda türk xalq ədəbiyyatı ənənələri. Bakı, Səda 2005, 303 s.
3. Mirabdullayev A. XIX əsrdə Sankt-Peterburqda azərbaycanlılar // Ülfət qəzeti, 2011, 25 noyabr.
4. Seyidov N. Azərbaycan nağıllarının toplanması, nəşri və tədqiqi (Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun əsərləri: Ədəbiyyat məcmuəsi №11) Bakı, 1957, səh.119-135.
5. Səfəraliyeva A. XIX əsr rus mətbuatı və ədəbiyyatında Azərbaycan folkloru: avtoreferat. Bakı, 2008, 24 s.
6. Vəliyev H. Azərbaycan folkloru və ədəbiyyatı gürcü mənbələrində. (Redaktor. K.Talibzadə, Bakı, Yazıçı 1984, 183 s.
7. Записки восточного отделения императорского Руского Археологического общества (1893-1894.). Санкт-Петербург, 1894, Т.8, ст. 367-371.
8. Русская периодическая печать (1702-1894 г.г.): справочник. Москва, 1959, 835 с.

9. Садыхов М. Азербайджан в декабристской литератур. Баку, 1960.
10. Садыхов М. Очерки русско-азербайджанско-польских литературных связей XIX века. Баку, 1975, 183 с.
11. Садыхов М. Русские писатели об Азербайджане. Русско-Азербайджанские литературные связи первой трети XIX века. Баку, Гянджлик 1970, 144 с.
12. Субханвердиханов А. Перечень и краткое изложение материалов по фольклору народов Азербайджана и прилегающих стран из наследия Л.Г.Лопатинского. Баку, О-ва Обследования и Изучения Азербайджана 1927, 19 с.
13. <http://fantlab.ru/work146856>
14. <http://osradio.ru/etnografiya/print.page,1,45396-avsurg-tysjachi-let-odnoj-oseetinskoj.html>

Валида Гасанова

ПУБЛИКАЦИЯ НАРОДНЫХ СКАЗОК АЗЕРБАЙДЖАНА И ИХ ИНТЕГРАЦИЯ В МЕЖДУНАРОДНОЕ СООБЩЕСТВО

Резюме

В статье анализируются источники первых выпусков народных сказок, которые считаются образцами древнего фольклора. Публикация азербайджанских народных сказок и их интеграция в международное сообщество получили широкое распространение с выпуском их в периодической печати. Первые источники, в которых они были напечатаны - это зарубежные периодические издания.

Valide Qasanova

PUBLICATION OF AZERBAIJANI FOLK TALES AND THEIR INTEGRATION INTO THE INTERNATIONAL COMMUNITY

Summary

The sources of first editions of folk fairytales which are considered ancient folklore samples were analyzed in the article. The publication of the Azerbaijani folk tales and their integration into the international community had been widespread with the release of them in periodical press. The first sources that they had been published were foreign periodical press.